

BOĞAZIÇI ÜNİVERSİTESİ

DERGİSİ

Beşeri Bilimler — Humanities

Vols. 4-5 — 1976-1977

17. YÜZYILDA OSMANLI KUZEY POLİTİKASI ÜZERİNE BİR YORUM

İ. Metin Kunt*

ÖZET

1639'da İran savaşlarının başarıyla sonuçlanmasından ve 1669'da Girit'in fethinden sonra Osmanlı dış politikası kuzey uç boyuna yönelmişti. 1660-1670 devresinde Osmanlıların Erdel'den Ukrayna'ya kadar uzanan bölgedeki girişimlerinin incelenmesi sonucunda şu yoruma varıyoruz: Erdel'in batısında Yanova eyaletinin ve Podolya bölgesinin fethiyle Kamanıçe eyaletinin kurulması sayesinde Osmanlı devleti o zamana kadar bağımlı fakat ayrı devletçikler olagelen Erdel, Eflâk, ve Buğdan'ı bir zaman sonra normal Osmanlı vilayetine döndürmeği amaçlıyordu. Osmanlı arşiv malzemesinin, özellikle Yanova ve Kamanıçe tahrir defterlerinin incelenmesi ile yukarıda ulaşılan yorumun sınanması mümkün olacaktır.

17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Dış Politikası

Osmanlı Devleti onyedinci yüzyılın ilk yarısında iki önemli sorun ile karşı karşıya bulunuyordu. Devlet bir yandan çeşitli siyasal ve ekonomik kurumlarını yeniden işler hale getirmeğe uğraşıyor, bir yandan doğuda güçlenen Safavi devletinin Osmanlı topraklarındaki ilerlemesini geri atmağa, özellikle Bağdat eyaletini yeniden kazanmağa çalışıyordu. IV. Murad devrinde (1623-1640) iç düzende olumlu gelişmeler sağlandıktan sonra Bağdat'ı geri almak için yirmi yıldır sürdürülen çabalar da sonunda başarıya ulaşmıştı (1639). Bu devre içinde Osmanlıların kuzey-batı komşuları orta Avrupa bölgesinde süregelen "Otuz Yıl Savaşları" (1618-1648) içinde bulduklarından Osmanlı kuzey-batı sınır bölgesi durgun ve sakin kalmıştı.

* Beşeri Bilimler Bölümü Başkan yardımcısı, tarih doçenti. Boğaziçi Üniversitesi. Bu konuda 1975-1976 yılında yürütülen araştırma B.Ü. Araştırma Merkezi tarafından desteklenmiştir.

Doğuda İran'a karşı elde edilen başarının verdiği güvenle yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı devleti dikkatini tekrar batıya çevirmiş, 1645'de Venedik elinde bulunan Girit adasını fethetmeğe girişmişti. Girit'in fethinin umulanın aksine uzayıp sürmesi beklenmeyen bazı sorunların gelişmesine yol açtı. Girit seferinin bir deniz savaşına dönüşmesiyle Osmanlılar bir yandan sık sık yeni bir donanmanın yapımı, bir yandan da hem donanmanın, hem Girit'teki ordunun sürekli asker ve malzeme ihtiyacının sağlanması dolayısıyla ağır bir mali yük altına girdiler. Mali sorunların etkisiyle devletin her kademesinde görülen karışıklık ancak 1656'da Köprülü Mehmet Paşa'nın vezirazamlığa getirilmesi ve yeniden IV. Murad devrini hatırlatan sıkı ve haşin bir yönetimin kurulmasıyla bastırılabilirdi. Köprülü Mehmet Paşa iç duruma hakim olduktan sonra Venedik'e karşı da bazı başarılar sağladıysa da Girit sorununa kesin bir sonuç getiremeden dikkatini kuzey sınırlarındaki bazı önemli ve tehlikeli gelişmelere çevirmek zorunda kaldı.

Kuzey Bölgesinin Önemi

Osmanlı devletinin kuzey/kuzey-batı sınır boyunda komşuları Avusturya, Polonya, ve Rusya devletleri idi. Sadece Avusturya ile olan sınırdaki Osmanlılar komşuları ile doğrudan doğruya karşılaşıyorlardı. Polonya ve Rusya sınırlarında ise Osmanlılara bağımlı bazı devletçikler, yani batıdan doğuya doğru Erdel, Buğdan, ve Kırım Hanlığı bir tampon bölge meydana getirmişlerdi.

Osmanlılar için bu tampon bölgenin önemi şöyle özetlenebilir: Herhalde bu bölgenin dağlık ya da Osmanlı merkezlerine uzak olması gibi coğrafi özellikler yüzünden Osmanlı devleti bu bölgeleri Balkanlar'da ya da Anadolu'daki diğer yörelerin aksine, doğrudan doğruya İstanbul'dan idare edilen vilayetler haline sokmağa çalışmaktansa özel statüye sahip devletçikler halinde bırakmağı tercih etmişti. Zaten asıl ilerleme yönü orta Avrupa olan ve Ukrayna bölgesi ile ilgilenmeyen Osmanlılar için Karpatlar yöresini doğrudan imparatorluk topraklarına katmak gerekli değildi.

Ancak bu devletçikler Osmanlı devletine belirli vergiler ödemek ya da hizmetlerde bulunmakla yükümlüydüler. Tampon bölgeyi oluşturan devletçikler Osmanlı yörüngesinde hareket ettikçe kuzey-batıya, Avrupa içlerine ilerleyen Osmanlıların Tuna-aşırı sağ kanatları emniyette idi.

Onyedinci yüzyıl ortasında ise iki yeni gelişme Osmanlı devletini kuzey bölgesi ile daha yakından ilgilenme zorunda bıraktı. Bu gelişmelerden biri zaten yüzyılın ilk yarısı boyunca Osmanlı devleti için gittikçe artan bir tehlike haline gelmişti: Ukrayna bölgesinde yerleşik toplum düzeninden kopmuş kişilerden oluşan ve hiçbir devlete tam olarak bağımlı olmayan Kazaklar, Osmanlı yörüngesindeki Kırım Tatarları gibi, komşu bölgelere akına, yerleşik tarımsal ve ticari toplulukları talana dayanan bir yaşama biçimi sürdürüyorlardı. Kırımlıların aksine gemicilikte de tecrübeli olan bu talancılar Ukrayna nehirlerinden aşağı sürdükları küçük ve süratli "şaykaları" ile Karadeniz'e açılıp Osmanlı kıyı bölgelerini talanı adet edinmişlerdi. Hattâ 1637'de Osmanlı direnişinin zayıflığından cesaret alan Kazaklar Osmanlıların Karadeniz kuzeyindeki en önemli ticaret merkezlerinden Azak'ı bile kısa süre için de olsa ele geçirmişlerdi.

17. Yüzyılda Osmanlı Kuzey Hudut Boyu

Karadeniz kıyılarındaki Kazak yağmasını durdurabilmek için Osmanlı devleti Ukrayna'dan geçip Karadeniz'e dökülen nehirlerin ağızlarındaki kalelere daha çok muhafız yerleştirmekte, hattâ bazı yeni kaleler inşa etmekte idi. Yani Kazakları ortadan kaldırmak, cezalandırmak, ya da sindirmek yerine ancak bu savunma tedbirleri ile yetinmek zorunda kalmıştı.

Onyedinci yüzyıl ortalarında Osmanlı kuzey sınır boyundaki ikinci gelişme Kazak akınlarından da tehlikeli sayılabilir. Karpatlar'da Osmanlılara bağımlı devletçiklerden Erdel prensliği Osmanlı askerî merkezlerine en uzak olan ve öteden beri Osmanlıların komşuları ile ilişkilerini en çok geliştirmiş olan devletçikti. 1650 yıllarından sonra Erdel gittikçe daha çok bağımsız hareket etmeğe başlamış ve hattâ Osmanlı yörüngesinden çıkma yoluna girmişti. Daha Otuz Yıl Savaşları sırasında Osmanlıların göz yumması ya da umursamazlığı ile orta ve kuzey Avrupa kuvvet dengesinde önemli bir unsur haline gelen Erdel 1656'da İsveç ile birlikte Polonya'ya karşı savaşa girmişti; Erdel prensinin umudu Polonya krallığını elde etmekte.

Prens Görgi Rakoçi'nin bu davranış ve girişimi, kuzeyde durumu mümkün olduğu kadar durgun tutmağa dayanan Osmanlı politikasına tam karşı bir gelişmeye işaret ediyordu. Bir yandan İsveç, bir yandan Erdel İstanbul'a elçiler gönderip İsveç-Erdel işbirliğinin Osmanlılara zarar vermeyeceğine sultanı inandıрмаğa çalışıyorlardı. Bu İsveç-Erdel girişimleri sonuçsuz kaldı; Osmanlı hükûmeti Erdel'in Polonya aleyhine de olsa büyümesi ve kuvvetlenmesi ile Karpatlar'daki diğer bağımlı devletçiklerin, yani Eflâk ve Buğdan'ın da Erdel'e katılacağı ve sonunda Tuna-aşırı Osmanlı savunma sisteminin tamamen çökeceğine inanmıştı.

Kuzey Bölgesinde Osmanlı Girişimleri

Yukarıda özetlediğim gelişmelere karşı Osmanlı devleti ilk iş olarak Erdel'i tekrar ve sıkıca Osmanlı sistemi içine almağı amaçlıyordu. Bu nedenle 1645'ten beri süregelen Girit'in alınması girişimi bile İstanbul üzerindeki Venedik tehdidi kaldırılır kaldırılmaz (1657) ertelendi. Ertesi yıl Osmanlı devleti karadan Venedik üzerine yürümekten vazgeçip ordusunu Erdel'e yöneltti. Osmanlı ordusu 1658 sefer mevsiminde Erdel prensi Rakoçi'ye karşı önemli başarılar kazanmasına rağmen 1658-59 kışında Anadolu'da gelişen bir isyanı bastırmak amacıyla ordunun büyük kısmı geri çekilmeğe ve Anadolu'ya geçmeğe mecbur oldu. Hem bu isyan, hem Avusturya'nın Osmanlılara karşı çıkan Erdellileri desteklemesi, hem de Eflâk ve Buğdan'ın da Erdel'e katılması yüzünden Erdel sorununun kesin bir çözüme ulaşması 1662'ye kadar sürdü. Hattâ 1664'teki Osmanlı-Avusturya savaşı bile Erdel sorununun bir devamı sayılabilir.

Osmanlıların Erdel'i kesinlikle Osmanlı idarî düzeni içinde tutmak için geliştirdikleri politika daha önceki yüzyıllarda uyguladıkları fetih yöntemlerine uygun görünüyor. Kısaca, Osmanlı politikası Erdel'i batı yönünden daha sıkı bir Osmanlı kontrolüne alarak Erdel'in özellikle Avusturya ile olan sınır ilişkisini kesmekti. Bu politikanın gereği olarak Osmanlılar Erdel'in batı ve kuzey-batısındaki bazı kaleleri alarak Yanova'da yeni bir Osmanlı vilayeti ortaya çıkardılar. Böylece Erdel bir sınır bölgesi olmaktan çıkıp, özel statüye sahip olsa bile bir iç bölge durumuna getirilecekti:

Erdel'de ulaşılan çözümün Osmanlılar tarafından on yıl sonra bu defa Ukrayna bölgesinde de uygulandığı görülmüyor. Erdel sorunu sırasında (1657-1662) Osmanlı devletine cephe almış olan Eflâk ve Buğdan zaten cezalandırılmış ve Osmanlı düzeni içindeki yerlerini almışlardı. Şimdi Erdel'de olduğu gibi Osmanlı devleti Polonya'nın güneyindeki, Podolya-Kamaniçe bölgesini ele geçirerek Eflâk ve Buğdan'ı sınır bölgesi olmaktan çıkarıp iç bölge haline getirecek bir politika izlemeğe başladı.

Osmanlıların podolya-Kamaniçe fethini (1672) sadece Eflâk ve Buğdan'ın kuzey sınırındaki durumunu değiştirmek amacı ile açıklamak doğru olmaz. Osmanlılar Ukrayna'ya doğru bu ilerlemeleri sayesinde aynı zamanda çeşitli Kazak grupları arasındaki çekişmeden yararlanarak batı Ukrayna Kazaklarını da himayeleri altına almışlardı.

Kamaniçe'nin normal, yani doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı bir vilayet haline gelmesi ile kuzey sınır bölgesinde oluşan büyük değişimin sonucunda iki yüzyıldır bağımlı devletçik olarak varlıklarını sürdürmüştü olan Eflâk ve Buğdan'ın da bir süre sonra özel statülerini kaybedecekleri beklenebilirdi. Ayrıca kuzey Karadeniz'deki Osmanlı savunma hattı sahillerden Ukrayna içlerine kadar geri atılmış oluyordu. Kamaniçe'deki Osmanlı varlığı herhalde bir süre sonra Kırım Tatarlarının da Osmanlı sisteminin daha bağımlı bir ögesi olması sonucunu doğuracaktı.

Bütün bu gelişmelerin beklenen sonuca ulaşması zamana ihtiyaç göstermekte idi. Halbuki kısa bir süre sonra, 1683'teki ikinci Viyana kuşatmasını izleyen savaşlarda Osmanlı devleti Avrupa'daki bütün sınırlarında gerilediği ve Karlofça barış anlaşmasıyla (1699) Macaristan ve Ukrayna'daki vilayetlerini kaybettiği için 1660-1670 devresindeki girişimlerin yarattığı şartlar ortadan kalkmış oldu. Dolayısıyla artık bu girişimlerden beklenen sonucun elde edilmesi de söz konusu olamazdı.

Sonuç

Yukarıda ileri sürülen hipotezi, yani 1660-1670 devresinden sonra Osmanlıların Erdel, Eflâk, Buğdan hattâ Kırım'ı yavaş yavaş normal, doğrudan doğruya İstanbul'a bağlı vilayetler haline getirmeği planladıkları hakkındaki yorumu destekleyecek bazı görüşlere Osmanlı tarihçiliğinde rastlamak mümkündür. Meselâ Willam H. McNeill doğu Avrupa-Ukrayna bölgesinin uzun süre bir "uç boyu" niteliğini korumuş olmasına rağmen yeni çağlarda gittikçe bu bölgeyi çevreleyen merkezî devlet otoritesi güçlü, bürokrasisi gelişmiş devletlerin nüfuzuna girmeğe başladığına işaret etmiştir (*Europe's Steppe Frontier, 1500-1800*, Chicago: 1964). Diğer taraftan 14. ve 15. yüzyıllarda Osmanlı fetihlerini genel bir çerçevede içinde açıklayan Halil İnalcık da ("*Ottoman Methods of Conquest*", *Studia Islamica* II, 1954) Osmanlıların komşu bir bölge üzerinde önce bir üstünlük kurduktan sonra ileride ilk fırsatta bu bölgede tümüyle Osmanlı idaresini kurmaları sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu genel fetih metodunun sadece 14. ve 15. yüzyıllarda uygulanıp sonradan terk edilen bir davranış olmadığı, 16. yüzyılda ele geçirilen doğu Anadolu ve Mısır gibi bazı bölgelerdeki idarî değişikliklerin de bu modele uygun olduğu ileri sürülebilir. 17. yüzyılda Osmanlı kuzey sınırlarındaki gelişmeler de bu modelin çerçevesi içinde ele alınabilir.

Osmanlı kuzey politikasının 1660-1670 devresinde aldığı yönün kesin niteliği Osmanlı arşiv kaynaklarına daha yakından eğilerek ortaya çıkarılabilir. Bu kaynakların

arasında Yanova eyaleti tahrir defterleri ve Osmanlıların Podolya'daki fetihlerinden hemen sonra hazırlanan Kamanıçe mufassal tahrir defteri de bulunmaktadır.

Tahrir defterleri Osmanlı hakimiyetindeki bölgelerin ekonomik ve insan kaynaklarını sıralayan, toplanacak vergileri ve oranlarını belirleyen, vergi gelirlerinin çeşitli görevlilere dağıtımını saptayan belgelerdir. Osmanlı arşivlerinde 15. ve 16. yüzyıllardan çok sayıda tahrir defteri olduğu halde hem Osmanlı yayılmasının durulması, hem de idarenin amaç ve yöntemlerinde oluşan değişiklikler dolayısıyla 17. yüzyıldan itibaren çok az sayıda tahrir defteri hazırlanmıştır. Böylece Kamanıçe defteri yeni fethedilen bir bölgede kurulan idare mekanizmasının açıklanması bakımından olduğu kadar 17. yüzyılda bir tahririn daha önceki tahrirlerle karşılaştırılabilmesi bakımından da önem taşımaktadır.

Genel olarak 17. yüzyıl tahrir defterleri, özellikle Yanova ve Kamanıçe defterleri üzerinde yapılacak bir araştırmanın hem Podolya'daki Osmanlı idaresinin amaçlarını hem de bu yüzyılda gelişen idare yaklaşımının niteliğini kavramamıza yardımcı olacaktır.

AN INTERPRETATION OF 17th CENTURY OTTOMAN NORTHERN POLICY

ABSTRACT

After the successful conclusion of the Persian wars in 1639 and the conquest of Crete in 1669 Ottoman foreign policy was concentrated on the northern frontier zone. The interpretation of Ottoman involvement in the area from Transylvania to the Ukraine ca. 1660-1670 produces the hypothesis that with the creation of the Yanova (Ineu) province in western Transylvania and with the annexation of Podolia to form the Kamanıçe (Kamenets-Podolskiy) province the Ottomans hoped to turn the vassal states of Transylvania, Wallachia and Moldavia into regular Ottoman provinces in due course.

It is hoped to test this hypothesis through further research in the Ottoman archives, especially by means of an examination of the provincial surveys for the Yanova and Kamanıçe regions.